

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА ЗЕМЛЯ І СВІТ ЛЮДИНИ

Київ - Переяслав-Хмельницький, 1998

Міністерство освіти України

Інститут філософії НАН України

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди

Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА ЗЕМЛЯ І СВІТ ЛЮДИНИ

Наукове видання підготовлене за матеріалами трьох Всеукраїнських конференцій "Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури" і є першою спробою узагальнення наукових пошуків, розвідок та практичного досвіду

Київ - Переяслав-Хмельницький, 1998

ББК 63.3 (4УКР-4КИЇ)2
П27

Переяславська земля і духовний світ людини. Збірник науко праць / Під ред: І.П. Стогнія.-К.: Переяслав-Хм.: Пальміра, 1998.-2

У збірнику наукових праць розглядаються філософські, істор краєзнавчі, етнополітичні та народознавчі аспекти розви Переяславщини з найдавніших часів до наших днів.

Для викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

Відповідальні редактори: *І. П. Стогній*, доктор філософських професор, *В. П. Коцур*, кандидат історичних наук в.о. професора

Упорядники: *О. В. Колибенко, В. П. Мельник, Т. М. Соловйова*

Рецензенти: доктор філософських наук, професор *В.І.Ка*
доктор історичних наук, професор *В.П.Шев*

© Переяслав-Хмельницький державний педагогічн
інститут ім. Г.С.Сковороди, 1

ефективність враження, спис став найрозповсюдженішою зброєю на середній та близькій дистанціях. Невелика кількість металу, необхідна для його виготовлення, також сприяла доступності цієї зброї. Це підтверджують і археологічні розкопки. У 3/4 чоловіків, захоронених у XI-XII ст. зі списами, останні виявилися єдиною зброєю. Списоносці з цих поховань, у переважній більшості, були сільськими жителями і нечисленність їх "супутньої зброї" відповідала соціальному станові небіжчиків. Форми ж зброї сільських та місцевих жителів були однаковими.

Форма списа з Шевченків відповідає одній із стадій процесу трансформації, яка відбувалася при диференціації між мисливським знаряддям і бойовою зброєю. У контексті дослідженого питання ці процеси, тобто удосконалення колючої зброї, особливо помітні у ранньокиївський час. Короткий, приземистий спис подовженотрикутної форми на XI ст. подовжується. Саме в процесі переробки традиційної, вище згаданої форми, й з"являється тип IIIа, що знайшло свій прояв у подовженні пера з виносом уперед центра ваги леза. Це дозволяло за допомогою скошених плічок збільшити довжину пера вістря спису без збільшення його ваги.

Форма наконечника дає нам змогу висловити припущення, що господарем спису був піхотинець. У кіннотників перо мало дещо інші обриси і навіть у XI-XII ст. вже починала простежуватися його цілеспрямованність до трансформації у пікоподібну форму. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що й довжина ратовища, в цьому випадку, навряд чи перевищувала зріст заічайної людини. В свою чергу інкрустація міддю може свідчити або ж про підвищений естетичний смак господаря, або ж про те, що він був не рядовим піхотинцем, а міг обіймати якусь керівну посаду.

Наведемо розміри зразка озброєння. Його загальна довжина - 38 см.,з яких довжина пера - 26 см., довжина втулки - 12 см. Ширина пера у найтовщій частині сягає 8 см. В цілому знахідка вістря давньоруського спису доповнює наші уявлення про розповсюдження пам'яток давньоруської культури на території Нижнього Поворскля, де вже відомо понад десяток селищ і городищ з матеріалами переважно XI-XII ст.

Валеріан Товкачевський
Олена Якубенко
/ Київ /

КУЛЬТОВИЙ ДИСКОВИДНИЙ ПРЕДМЕТ ДОБИ БРОНЗИ З БОРТНИЧІВ НА КИЇВЩИНІ

Під час розвідки 1954 р. біля с.Бортничі Бориспільського району Київської області археологом-аматором В.А.Товкачевським було знайдено орнаментований керамічний виріб дисковидної форми. Його було піднято з поверхні окремої дюни на першій надзаплавній терасі лівого берега р.Дніпра на північній околиці с.Бортничі, за 300-400 м від нині діючої станції аерації Бортницької зрошувальної системи.

На початку 1996 р. знахідку передано до Національного музею історії України. Вважаємо, що це - неординарний предмет, котрий потребує введення до наукового обігу.

Диск в плані має вигляд майже правильного круга діаметром 10 см, з рівно зрізаним ребром; від краю до центру він потовщується / від 0,8 см до 1,5 см /. в центрі - наскрізний неправильно-круглий отвір діаметром близько 1 см. Виготовлений з добре випаленої глини, що містить велику домішку дрібного піску та , можливо, шамоту. Поверхня вкрита щільним ангобом рудого кольору та оздоблена з обох боків складним геометричним орнаментом, котрий нанесено коротким зазубреним прямокутним штампом / рис.1, а-в /.

На одній площині диска композиція орнаменту радіально-променева в центрі, вписана в чотири концентричних кола. Зовнішнє коло - по краю диска - являє собою зигзагоподібну лінію, утворену відбитками штампа, поставленими під кутом один до одного. Всього зубців зигзага 35 / або 36? /. Друге від краю коло має вигляд стрічки шириною 0,5 см, утворюваної щільно розташованими поперечними відтисками штампа у відступаючій манері. Третє від краю коло аналогічне першому, кількість зубців зигзага складає 27. Четверте, внутрішнє коло, аналогічне другому.

Центр орнаментальної композиції складав круг, розділений на сектори 8-ма променями, що розходяться радіально від овору і розташовані на однаковій відстані один від одного. Промені мають вигляд стрічок, тобто виконані в тій самій манері, що й друге та четверте кола / рис.1,а /.

На зворотній площині диска орнамент має радіальну композицію у вигляді 28 променів, котрі розходяться від центрального отвору до краю: 14 - зигзагоподібні, 14 - стрічкові, що чергуються між собою і складають пари почерговно з довгих та коротких. Пари довгих променів / один -зигзаговий, другий - стрічковий / розділяють поверхню диска на 7 секторів, у кожному з яких міститься по 2 короткі промені / рис.1,в /.

На зрізаному ребрі диска по всьому обводу нанесено поперечні відбитки того самого штампу / до 120 /, вони розташовані дуже щільно і утворюють рубчасту поверхню. В одному місці на ребрі, ближче до поверхні з концентричними колами / верхньої, лицьової , на нашу думку / є досить глибока ямка діаметром 0,3 см / рис.1,а,б/.

На цій самій дюні та поблизу неї В.А.Товкачевським було знайдено й інші предмети / долото та уламки ножа й браслета в бронзі, глиняна лячка, кераміка із шнуровим орнаментом / (1), котрі засвідчують належність диска до бронзової доби. Склад керамічної маси та орнамент диска характерні для глиняних виробів середньодніпровської культури доби ранньої бронзи, поселення якої існували на території Середньої Наддніпрянщини, включаючи Лівобережжя Дніпра. Його можна віднести до середнього або пізнього етапів згаданої культури, котрі датуються XXIII-XV ст. до н.е. (2).

Серед матеріалів, що походять з поселень цієї культури, є подібної форми керамічні вироби / пряслиця /, але вони вдвоє менші за розмірами і оздоблені спрощено. З огляду на це, досить великий орнаментований диск міг мати не утилітарне /побутове/, а культове призначення.

Функціональне використання, найвірогідніше, - культовий предмет, пов'язаний з астрономічними обчисленнями за місячним календарем /місячний календар складався за 28 діб: 4 фази місяця по 7 діб/. Орнамент на диску за кількістю елементів /зубців зигзага, променів/ відповідає цим числам. Променів на зворотній площині - 28, і вони кратні 7; кількість зубців на внутрішньому зигзагообразному колі складає 27 /так званий "драконичний" місяць/. Відмітимо, що в числовій символіці диска спостерігаються відповідники, пов'язані також із сонцеворотом та сонячним календарем: центральний круг на верхній площині поділено на сектори 8-ма променями / 2 рази по 4 /, ці дві групи променів відповідні основним сторонам горизонту. На зовнішньому зигзаговому колі число зубців / 35 або 36 / становить зменшену в 10 разів кількість діб у місячному / 354 / або сонячному / 365 / році (3). Згадаймо, що й нині виднокіл у нас поділено на 360 градусів / наприклад, шкала у астрономічних вимірювальних приладах /. Ямка збоку на ребрі могла правити за мітку для початку підрахунків. Диск, напевне, був засаджений на паличку, міг обертатись навколо осі.

Близькі аналоги композиційної схемі диска відомі в орнаментації виробів середньодніпровської (4), фатьянівської (5), катакомбної (6) та інших культур (7) епохи бронзи. Також подібні до нього формою та орнаментальним сюжетом металеві бляхи з курганних поховань бронзової доби Передкавказзя (8).

Згідно із спостереженнями багатьох дослідників, окремі орнаменти на виробах епохи бронзової доби відбивали знання людей того часу про будову Всесвіту, рух сонця, ритм чергування фаз місяца, сезонну зміну сузір'я на небосхилі (9). Для того, щоб оволодіти цими знаннями, використовувались стаціонарні природні обсерваторії типу Кам'яної Могили (10) в Запорізькій області, Мацамору (11) у Вірменії та інших (11). Але, на нашу думку, існували і невеликі портативні прилади з відповідною розміткою поверхні, за допомогою яких можна було робити необхідні астрономічні обчислення. Вважаємо, що саме таким приладом є орнаментований диск, розглянутий в цій публікації.

Примітки:

1.Матеріали зберігаються в Музеї історії м.Києва.

2.Артеменко И.И. Среднеднепровская культура // Археология Украинской ССР. К.,1985.-Т.1-С.364-375.

3.Дагаев М.М. Солнечные и лунные затмения.-М.,1978.-С.208.

4.Артеменко И.И. Племена верхнего и среднего Поднепровья в эпоху бронзы. М.,1967.-С713-22,рис.11,3-6,12; 12; 35,1,3; 44,7,8; 48; 62,9; 67.

Артеменко И.И. Культуры раннего бронзового века южной полосы лесов Европейской части СССР // Эпоха бронзы лесной полосы СССР.- М., 1987. С.37-42, рис.12,22,33; 13,22,28,29.

5.Крайнов Д.А. Фатьяновская культура // Эпоха бронзы лесной полосы СССР. М.,1987.-С.58-676, рис.26,24; 32,33.

6.Братченко С.Н., Шапошникова О.Г. Катакомбная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР.-К.,1985.-Т.1.-С.403-420, рис.107, 10; 108,4-8; 111,12,13; 112,3,10; Санжаров С.Н. Северодонецкие раннекатакомбные погребения с орнаментированными бляхами. Каталог археологических коллекций, вып.1.- Луганск,1992.-С.3-50, рис.2,7; 4,6; 6,3,4.

7.Березанская С.С. Северная Украина в эпоху бронзы.-К.,1982.-С.174-194, рис.67,3,6,7; рис.69,1,2; рис.72,1,3; рис.77,7.

8.Кореневский С.Н. Памятники населения бронзового века Центрального Предкавказья,-М.,1990.-174 с.-рис.5,1,17, 18,29; 8,2; 10,8,9; 42,38,37;46,19.

9.Чмыхов Н.А. Принцип зодиакального / астрономического / датирования в археологии // Материалы по хронологии археологических памятников Украины.- К.,1982.-С.16-29, рис.1; 2; Шилов Ю.А. Календарная символика и хронология кемиобинских погребений из кургана №1 у с.Староселье // Там же.-С.29-38.

10.Даниленко В.М. Кам'яна могила.-К., 1986.-С.58-68.

11.Парсамян Э.С. Малый Мецаморский холм - древнейший комплекс наблюдательных площадок в Армении // Культурный прогресс в эпоху бронзы и раннего железа. Тезисы докладов Всесоюзного симпозиума, посв. 60-летию образования СССР.-Ереван. 1982.-С.120-125.

12.Шилов Ю.О. Обсерваторії та календарі у курганах Нижнього Подніпров'я III-II тис.до н.е.- Нариси з історії природознавства і техніки.-1981. № 27.-С.53-60.

Юрій Шилов

/ Київ /

ІСТОРІЯ РОЗПОЧАЛАСЯ В УКРАЇНІ

Під історією фахівці розуміють писемну минувщину людства; дописемне минуле вважається праісторією. З 20-х років, з часу широкомаштабних розкопок у Месопотамії, побутує крилатий вислів: "Історія розпочалася в Шумері" на рубежі IV-III тис.до н.е.

Проте самі шумери виводили початок своєї історії з Аратти. Напевно, їх було кілька: українська / проіснувала до татаро-монгольської навали /, іранська / до раннього середньовіччя /, індійська / існує понині / та інш. Найдавніша, дійсно таки пращумерська, виявляється в написах VI-IV тис. до н.е., з території Болгарії; накопичуються дані про більш давню за своїм походженням Аратту на Україні.

Припущення про існування прадавньої писемності на території України було висунуто першими дослідниками трипільської археологічної культури, В.В.Хвойком,

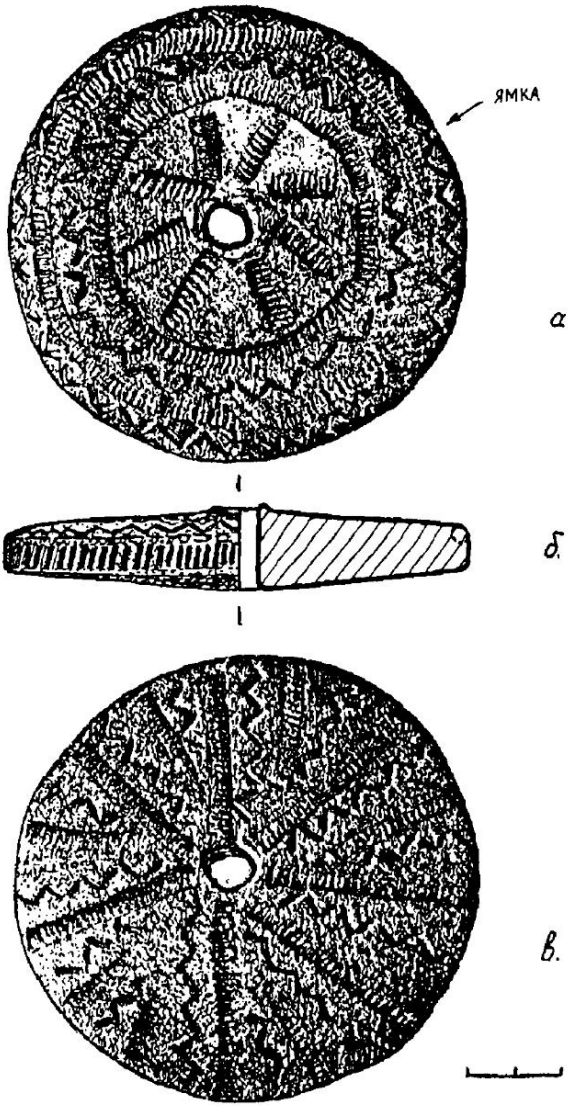

Рис. 7 До статті В. Товкачевського, О. Якубенко (Київ) «Культовий дисковидний предмет доби бронзи з Бортничів на Київщині».